

GERMİYANOĞULLARI BEYLİĞİ'NDEN KALAN BİR MİRAS: İSHAK FAKİH KÜLLİYESİ

A LEGACY OF GERMIYANIDS PRINCIPALITY: ISHAK FAKİH COMPLEX

AKIN TERCANLI

DR. ÖĞR. ÜYESİ KILIS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ

ASSİST. PROF. DR. KILIS 7 ARALIK UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS
KILIS, TÜRKİYE

akintercanli@kilis.edu.tr

 <http://orcid.org/0000-0002-8736-0126>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1648005>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
27 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Accepted
29 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as: Tercanlı, Akin, "Germiyanoğulları Beyliği'nden Kalan Bir Miras: İshak Fakih Külliyesi [A Legacy of Germiyaniids Principality: Ishak Fakih Complex]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 12/1 (Haziran/June 2025): 217-245

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Lisans / License: Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası [CC BY-NC 4.0] /Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International [CC BY-NC 4.0].

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

GERMİYANOĞULLARI BEYLİĞ'NDEN KALAN BİR MİRAS: İŞHAK FAKİH KÜLLİYESİ

Öz

Germiyanoğulları, Kütahya merkez olmak üzere Afyon, Uşak, Denizli, Kula ve çevresinde 13. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın başlarına kadar Batı Anadolu'da hüküm sürmüş önemli bir beyliktir. Kütahya'yı merkez edinen bu beylik, siyasi ve askeri başarılarının yanı sıra zengin bir kültürel mirasa da sahiptir. Günümüze ulaşan eserler, somut kültürel mirasın oluşumunda, beyliğin mimari alandaki faaliyetlerinden geniş ölçüde beslendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Germiyanoğulları'nın mimarisi, dönemin genel özelliklerini yansıtmakla beraber beylikler devrinin ruhuna uygun olarak özgün denemeleri de içinde barındıran bir sanat anlayışına sahiptir. Mimari gelenekteki Anadolu Selçuklu sanatına olan bağlılığa rağmen beylik, Selçuklu mirasını olduğu gibi tekrar etmek yerine kendine özgü yorumlarını katarak eserlerini meydana getirmiştir. Selçuklu etkili taç kapılar, mukarnaslı nişler, geometrik desenler ve bitkisel motifler, beyliğin kendine has stili ile yorumlanarak yapılarındaki yerini almıştır. Özellikle yerel malzemelerin kullanımı ve yöresel etkiler Germiyanoğulları mimarisine farklı bir boyut kazandırmıştır. Hem mimari geleneği hem de kendi yorumlarını eserlerine kompoze eden beyliğin cami ve mescit inşasına büyük önem verdiği görülmektedir. Kütahya ve çevresinden günümüze ulaşan birçok cami, mescit, medrese, kütüphane ve türbe gibi farklı nitelikteki yapılardan da beyliğin mimarisi ile bezeme anlayışı hakkında fikir edinilebilmektedir. Bu bağlamda 1314 yılında Germiyanlı Emiri Mübârizüddin Umur b. Savcı tarafından inşa ettirilen Vâcidiye Medresesi, özellikle plan açısından dikkat çekicidir. 1377 tarihli Kurşunlu Cami ile imaret, mescid, türbe, medrese ve kütüphane gibi farklı nitelikteki yapılardan oluşan ve II. Yakup Bey tarafından 1411-1412 yılında yaptırılan Yakup Çelebi Külliyesi ise beyliğin hem yapı kompleksini hem de bezeme anlayışını analiz etmemize olanak sağlayan önemli bir yapı topluluğudur. Bu çalışmada da Germiyanoğulları döneminde fıkah âlimi ve devlet adamı kimliğiyle uzun yıllar görev yapan ve asıl adı Cemaleddin İshak Fakih bin Hacı Halil Hayrullah (1349-1422) olan ancak daha çok İshak Fakih ismiyle bilinen âlimin inşa ettirdiği İshak Fakih Külliyesi'ne odaklanılmıştır. 1422 tarihli vakfiyesine göre bu yapı topluluğu Kütahya'nın, Germiyanoğulları ile Osmanlılar arasında el değiştirdiği bir zaman diliminde inşa edilmiştir. Tarihi belgede külliyei oluşturan yapılardan mescid, türbe, kütüphane ile medreseden bahsedilmektedir. Bugün mevcut olmayan ancak 1420 yılına ait olduğu anlaşılan bir çeşmenin kitabesi ise Kütahya Müzesi'ndedir. Farklı türdeki yapılardan oluşan külliye, inşa edildiği dönemin mimari ve kültürel özelliklerini yansıtan önemli bir eser grubudur. Külliye dini ilimlerin yanı sıra tıp, matematik ve astronomi gibi alanlarda da derslerin verilmiş olması bu yapı topluluğunun dönemin önemli bir eğitim ve kültür merkezi olarak faaliyet gösterdiği anlamına da gelmektedir. Sanat eseri aynı zamanda, dönemin önemli âlim ve düşünürlerinin buluşma noktası da olmuştur. Bu makalede külliyei oluşturan yapılardan özellikle İshak Fakih Cami'nin mimari özellikleri ile süslemelerine odaklanılacak olup medrese ve türbeden de bahsedilecektir. Çalışmada, dokümantasyon yöntemi ile literatür tarama metodu temel alınmış, vakfiye ile kitabe gibi eser topluluğunun inşa tarihi ve banisi hakkında doğrudan bilgi veren birincil kaynaklardan da geniş ölçüde faydalanılmıştır. Saha araştırması üzerinden elde edilen görsel verilerden özellikle eser analizleri noktasında sık sık yararlanılmıştır. Giriş bölümünün ardından gelen ve külliyeinin banisi hakkında bilgi verilen kısım çalışmanın ilk evresini oluşturmaktadır. Birinci bölümü, külliyei oluşturan birimlerin mimari özellikleri, planları, cephe düzenlemeleri, süslemeleri ve diğer mimari birimlerin detaylı analizi takip edecektir. Bu analizde, yapıların Selçuklu ve Osmanlı mimarisiyle olan ilişkileri dikkate alınmıştır. Külliye-

nin, çağdaşlarıyla olan benzerlikleri, farklılıkları ile kendine has stil özellikleri karşılaştırma ve değerlendirme kısmında detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. İshak Fakih Külliyesi'nin, Türk-İslam Sanatları açısından öneminin vurgulandığı sonuç kısmı ile araştırma sona ermektedir. Çalışmanın temel amacı, Germiyan Beyliği'nin, Osmanlı Devleti'ne geçişinden hemen önceki bir zaman diliminde inşa edildiği anlaşılan bu külliyenin, sanatsal açıdan gelenek, etkileşim ve yeni arayışların dönemi olarak adlandırılan beylikler devri sanatındaki yerini analiz edebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatları, Beylikler Devri, Germiyanogulları, Kütahya, İshak Fakih

A LEGACY OF GERMIYANIDS PRINCIPALITY: ISHAK FAKIH COMPLEX

Abstract

The Germiyanids were an important principality in Western Anatolia between the late 13th and early 15th centuries, centred in Kütahya, Afyon, Uşak, Denizli, Kula and its surroundings. This principality, which centred in Kütahya, has a rich cultural heritage in addition to its political and military achievements. The artifacts that have survived to the present day clearly reveal that the activities of the principality in the field of architecture were fed extensively in the formation of the tangible cultural heritage. Although the architecture of the Germiyanids reflects the general characteristics of the period, it has an understanding of art that includes original experiments in accordance with the spirit of the period of principalities. Despite the commitment to Anatolian Seljuk art in the architectural tradition, the principality created its works by incorporating its own unique interpretations instead of repeating the Seljuk heritage as it was. Seljuk influenced crown gates, niches with muqarnas, geometric patterns, and floral motifs were interpreted with the unique style of the principality and took their place in the buildings. Especially the use of local materials and local influences gave a different dimension to Germiyanid architecture. Composing both the architectural tradition and its own interpretations in its works, the principality attached great importance to the construction of mosques and masjids. Many mosques, masjids, madrasahs, libraries and tombs that have survived from Kütahya and its surroundings provide an idea about the architecture and ornamentation of the principality. In this context, the Vâcidiye Madrasah, built in 1314 by the Emir of Germiyanid Mubârizuddin Umur b. Savcı, is particularly noteworthy in terms of its plan. The Kurşunlu Mosque, dated 1377 and the Yakup Çelebi Complex built by Yakup Bey II in 1411-1412, consisting of different buildings such as an imaret, masjid, tomb, madrasah, and library, is an important building group that allows us to analyse both the building complex and the decoration understanding of the principality. In this study, we focus on the Ishak Fakih Complex built by Cemalettin Ishak Fakih bin Hacı Halil Hayrullah (1349-1422), better known as Ishak Fakih, who served as a fiqh scholar and statesman for many years during the Germiyanids period. According to the 1422 dated foundation deed, this complex was built during a period when Kütahya changed hands between the Germiyanids and the Ottomans. The historical document mentions a masjid, tomb, library, and madrasah among the buildings that make up the complex. The inscription of a fountain, which does not exist today but is understood to date to 1420, is in the Kütahya Museum. Consisting of different types of buildings, the complex is an important complex that reflects the architectural and cultural characteristics of the period in which it was built. The fact that classes were given in fields such as medicine, mathematics, and astronomy as well as religious sciences in the complex also means that this building group was an important educational and cultural centre of the period. The work of art was also a meeting point for important scholars and thinkers of

the period. In this article, will focus on the architectural features and ornaments of İshak Fakih Mosque and will also mention the madrasah and mausoleum. The study is based on the documentation method and the literature review method, and primary sources such as the waqfiye and the inscription, which provide direct information about the construction date and the founder of the collection of works, have also been extensively utilised. Visual data obtained through field research were frequently used, especially in the analyses of artefacts. The section following the introduction and providing information about the founder of the complex constitutes the first phase of the study. The first part will be followed by a detailed analysis of the architectural features, plans, façade arrangements, decorations and other architectural units of the complex. In this analysis, the relationship of the buildings with Seljuk and Ottoman architecture is taken into consideration. The similarities and differences of the complex with its contemporaries and its unique style features are analysed in detail in the comparison and evaluation section. The study concludes with a conclusion emphasising the importance of the İshak Fakih Complex in terms of Turkish-Islamic Arts. The main purpose of the study is to analyse the place of this complex, which is understood to have been built just before the transition of the Germiyan Principality to the Ottoman Empire, in the art of the period of principalities, which is called the period of tradition, interaction and new searches in artistic terms.

Keywords: Turkish-Islamic Arts, Principalities Period, Germiyanids, Kütahya, İshak Fakih

GİRİŞ

13. yüzyılın ortalarında, IV. Rükneddin Kılıçarslan döneminde (1249-1254, 1257-1266) Kütahya ve çevresi, Sahip Ata Fahreddin Ali'nin (öl. 1288) oğullarına iktâ olarak tahsis edilmiştir. Aynı yüzyılın ikinci yarısında bölge, Germiyanogulları'nın¹ nüfuz alanı içine girmiştir. Beyliğin siyasi bir güç kazanarak hakimiyet alanını genişletmesinde, 1277 yılında meydana gelen Cimri hadisesinde gösterdikleri hizmetler ile takındıkları tavrın² etkisi de olmuş olmalıdır. Bu bağlamda Germiyanogulları'na tevdi edilen Kütahya ve çevresi zamanla beyliğin merkezi haline gelmiştir.³ Siyasi otoritenin değişkenliğini yaşayan Kütahya, 1285 yılından itibaren ise bir yandan beylik diğer yandan da Moğollar ile Anadolu Selçuklu Sultanı II. Mesud (öl. 1308) arasında cereyan eden mücadelelere sahne olmuştur.

¹ Tarihi kaynaklarda Türk ve Türkmen bir beylik olarak adı geçen Germiyanogulları'nın hangi boy mensup olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar beyliğin Oğuzların Afşar boyuna mensup olduğunu düşünürken diğer bir grup ise Kıpçak asıllı olduklarını söylemektedir. Bahsi geçen görüşler için bkz. Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-ogulları Tarihi* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1974), 7.

² Uzunçarşılı, "Germiyan" isminin bağımız bir beylik şeklinde kullanımının Cimri hadisesinden belirli bir süre sonra gerçekleştiğini, bu süre zarfında Germiyan aşiretinin ismen Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı kaldığını söylemektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukilerle Germiyan ve Osmanogulları Zamanında Kütahya Şehri* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1932), 32.

³ 1279 yılında yakalanarak idam edilen Şehzade Alâeddin Siyavuş (Cimri), Germiyanlı Alishoğlu Hüsemattin Bey'in askerleri tarafından tutsak edilmiştir. Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukilerle Germiyan*, 27; Ali Sevim, "Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not", *Belleten* 25/97 (Ocak 1961), 69.

1286 ile 1291 yılları arasında, Selçuklu Devleti ile Germiyanogulları arasında devam eden çatışmalar, bölgenin sürekli olarak el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. 1300 tarihli bir kitabe, Germiyanogulları'nın bu dönemde Selçuklu egemenliğini tanıdığını belgelemesi açısından son derece önemlidir.⁴ Bu dönemden itibaren, hanedan adı kaynaklarda şehir için de kullanılmaya başlanmıştır.⁵

14. yüzyılın ortalarına doğru, komşu Osmanlı Beyliği'nin şehir üzerindeki etkisi giderek artmaya başlamıştır. Karamanogulları ile Osmanlıların baskıları sonucunda, Süleyman Şah (sal. 1363-1386), beyliğinin devamlılığını sağlamak amacıyla Osmanlılar ile akrabalık ilişkisi kurarak kızı Devlet Hatun'u (1370-1413) I. Murad'ın (sal. 1362-1389) oğlu şehzade Bayezid ile (I. Bayezid sal. 1389-1402) evlendirmiştir. Süleyman Şah, kızının düğünü münasebetiyle Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'yı da çeyiz olarak Osmanlı Beyliği'ne vermiştir. 1381 yılında gerçekleşen düğünün ardından, Şehzade Bayezid, Kütahya'ya yönetici olarak atanmıştır. Otorite değişiminden sonra Kula'ya çekilen Süleyman Şah burada vefat ederek Gürhane Medresesi'ne (1387) defnedilmiştir.⁶ Süleyman Şah dönemine ait çok sayıda tarihi eser bulunmaktadır. Bu eserlerden Afyon'daki İki Lüleli Çeşme kitabesine göre 1372 yılında Süleyman Şah'ın emriyle yapılmıştır. Kütahya'daki yenilenmiş kare planlı ve kubbeli Yukarı Kale Mescidi de 1377-1378 yılında inşa ettirilen dini mekânly yapılar arasındadır. 1378 yılında tamamlandığı anlaşılan Kütahya'daki Kurşunlu Cami dönemin öne çıkan eserlerindedir.⁷

Süleyman Şah'ın 1387 yılındaki ölümüyle beyliğin kontrolü II. Yakup Bey'e (sal. 1387-1390, 1402-1411 ve 1413-1428) geçmiştir. Bu dönem, Germiyan Beyliği'nin en karmaşık zaman dilimi olarak da bilinmektedir. Karışmanın en büyük sebeplerinden biri II. Yakup Bey'in, beyliğin kuruluşundaki topraklarına geri dönme çabasından kaynaklanmaktadır. Kız kardeşinin çeyizi olarak Osmanlılara verilen Kütahya ve çevresini yeniden hakimiyeti altına alma girişimi Yakup Bey'in, siyasi otorite üzerinden kurulan güç dengesindeki değişimleri göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir. Bölgede kısa süreli kurulan bu hakimiyet ise Yıldırım Bayezid Han'ın 1390 yı-

⁴ Mustafa Çetin Varlık, "Germiyanogulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/33.

⁵ Kızılbaş Camii'nin 1299 tarihli onarım kitabesi, Germiyanogulları'nın egemenlik alanlarını Ankara'ya kadar genişlettikleri ve Selçuklu hâkimiyetini tanıdıkları anlamına da gelmektedir. Bu kitabe, Kerimüddin Ali Şir'in oğlu Yakup'un varlığını göstermesi hatta teyit etmesi bakımından son derece önemlidir. Beyliğin ilk bağımsız yöneticisi olarak kabul edilen Yakup Bey'in saltanat yılları (1300-1340), Germiyanogulları'nın en güçlü dönemlerinden de biridir. Varlık, "Germiyanogulları", 33-35.

⁶ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi I. Fetihden Osmanlılara Kadar (1018-1300)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1990), 226-227.

⁷ Durukan, "Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit", *Turkish Studies* 9/10 (2014), 416.

linda Kütahya ve tüm Germiyan topraklarını Osmanlı idaresi altına alması ile son bulmuştur.⁸

1410 yılında Bursa'yı kısa süreli işgal ettiği bilinen Yakup Bey, 1414 yılında Çelebi Mehmet'in (sal. 1413-1421) yardımıyla tekrar Kütahya ve Germiyan topraklarına Osmanlı Beyliği'nin himayesi altında sahip olmuştur. Erkek çocuğu bulunmayan Yakup Bey, 1428'de Edirne'ye giderek II. Murad (sal. 1421-1444 ve 1446-1451) ile görüşmüş ve ölümünden sonra Germiyan topraklarını Osmanlı Beyliği'ne bırakmıştır.⁹ 1429 yılında vefat eden Yakub Bey, Kütahya'da yaptırmış olduğu imaretin türbesine gömülmüştür.¹⁰ İmarret için hazırlanan ve 1411 yılındaki ait taş vakfiyede¹¹ bahsi geçen medrese, imaret, mescid, türbe, kütüphane hamam ve şadırvandan oluşan külliye-den günümüze imaret, türbe ve kütüphane ulaşabilmiştir. Bu külliye, Beylikler döneminin büyük programlı yapı topluluklarından biri olarak da kabul edilmektedir.¹²

1260-1429 yılları arasında Kütahya merkez olmak üzere Uşak, Denizli, Afyon, Manisa ile Kula çevresinde hüküm süren Germiyanogulları Batı Anadolu'nun en güçlü beyliklerinden biridir. Ankara Kızılbaş Camisi'ni 1300 yılında onartan beyliğin kurucusu I. Yakup Bey (1264-1327) ile başlayan mimari geleneklerindeki Selçuklu etkisi günümüze ulaşan eserlerden de anlaşılmaktadır. Âlimlere verdiği önem ile bilinen II. Yakup Bey dönemi ise imar faaliyetleri açısından zirveyi siyasi olarak da karmaşık bir zaman dilimini içermektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan İshak Fakih Külliyesi de (1422-1434) bahsi geçen zaman diliminin somut tanıklarından biridir. Günümüze cami, türbe, medrese ve kütüphane binası gelen yapı topluluğu beyliğin siyasi olarak varlığını sona erdirmesinden kısa bir süre önce inşa edilmiştir. İshak Fakih Külliyesi'ni oluşturan cami, türbe ve zaman içerisindeki onarımlarla/yenilemelerle günümüze ulaşan medresenin mimari özellikleri ile bezemelerine odaklanılmıştır. Külliye'ye ait olduğu ifade edilen ancak günümüze sadece kitabesi ulaşan bir çeşmeden¹³ de bahsedilecektir.

⁸ Yıldırım Bayezid, kendisine karşı ittifak kuran Anadolu beyliklerine karşı sefer düzenlemiş Saruhan, Aydın ve Mentеше Beyliği'nin topraklarını ilhak etmiştir. Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, 26.

⁹ Mustafa Çetin Varlık, "Kütahya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/580; *Germiyanogulları Tarihi*,

¹⁰ Yakub Bey'in Afyonkarahisar'da bir sarayı olduğu da söylenmektedir. Durukan, "Beylikler Dönemi Kültür", 471.

¹¹ Mustafa Çetin Varlık, "Germiyanoglu II. Yakup Bey'in Mescidi ve Türbesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 60.

¹² Durukan, "Beylikler Dönemi Kültür", 471.

¹³ Uzunçarşılı, günümüze sadece kitabesi ulaşan çeşmenin İshak Fakih Cami yakınında olduğunu söylemektedir. Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçuklularla Germiyan*, 85. Halid Edhem tarafından da aynı tespit yapılmıştır. Halil Edhem, "Âli Germiyan Kitâbeleri", *Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmûası* 1(1328), 23.

1. BANI

Vakfiyedeki kayda göre külliye'nin banisi Cemaleddin İshak Fakih bin Hacı Halil Hayrullah (1349-1422) adıyla bilinen İshak Fakih, fıkıh âlimi ve diplomat olarak bilinir.¹⁴ Germiyanoğulları döneminde yaşayan İshak Fakih, Süleyman Şah ile II. Yakup Bey döneminde adından söz ettiren âlimlerden biri olarak da anılmaktadır.¹⁵

Fıkıh âlimliği ile kadılığı'nın yanı sıra İshak Fakih'in elçi olarak ciddi konularda görev aldığı da anlaşılmaktadır. İshak Fakih'in I. Murad'ın oğlu Şehzade Bayezid'e, Süleyman Şah'ın kızının istenmesi esnasında Germiyanoğulları'nı temsilen Osmanlı Devleti'ne gönderilmiş olması¹⁶ bahsi geçen durumun en somut göstergelerinden biridir. Germiyan Beyliği tarafından çeyiz olarak Osmanlı Devleti'ne verilecek topraklar konusundaki antlaşmada da İshak Fakih kilit bir rol oynamıştır.¹⁷ Şehzade Bayezid'in 1381 yılında gerçekleştiği düğün sırasında İshak Fakih'in, kadı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Germiyanoğulları Beyliği üzerine çalışmaları ile tanınan Mustafa Çetin Varlık, yaşadığı çağın önde gelen âlimlerinden İshak Fakih'in şahsı konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Varlık'a göre Germiyanoğlu II. Yakup Bey'in vakfiyesindeki¹⁹ "... *Ve beyan edildiği şekilde bence sıhhati anlaşıldı. Ve sıhhati-ne hükmettim, bu hükmüme yanımda bulunan adil, güvenilir fıkıh ve ehliyet sahibi kimseleri şahit kıldım...*" ifadesi ile diğer vakfiyelerdeki veriler dikkate alındığında İshak Fakih, yaşadığı çağın en büyük kadısı olmalıdır.²⁰ Günün-

¹⁴ İshak Fakih adına ilk kez 1364 tarihli bir vakfiyede rastlanıldığı söylenmektedir. Mustafa Koç, *Germiyanoğulları Beyliği'nde İlmî ve Kültürel Hayat* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 95; Rumeysa Kocadere, *Germiyanoğulları Beyliği'nde Edebi Kültür ve Hayat* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 75. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen İshak Fakih, bazı araştırmacılara göre 90 yaşında vefat etmiştir. Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçuklularla Germiyan*, 110; Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi-Bir Deneme", *Kütahya: Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, haz. Sanem Arman vd., (İstanbul: Kütahya İli Yüzüncü Yıl Kutlama Komitesi, 1981), 304-3016; İsmail Çiftçi, "Germiyanoğulları Dönemi Kütahya Medreseleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (Haziran 2015), 169.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: TTK Yayınları, 2003), 202.

¹⁶ Aşıkpaşazade, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992), 53. İshak Fakih tarafından Osmanlı Devleti'ne götürülen hediyeler arasında meşhur Germiyan atları, Denizli bezleri, altın ve gümüşten değerli eşyalar olduğu söylenmektedir. Varlık, "Germiyanoğulları", 34.

¹⁷ Haşim Şahin, "Fakihân-ı Rûm: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Fakihler", *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*, ed. Süleyman Kaya ve Haşim Şahin (İstanbul: Mahya Yayınları, 2017), 35-36.

¹⁸ Abdullah Erdem Taş, "Ahteri Dönemi Kütahya'sında İlmî Hayat ve Haliliye Medresesi", *Ahteri ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, haz. Bilal Kemikli-Ahmet Türkan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), 85-86.

¹⁹ Varlık, "Germiyanoğlu II. Yakup Bey'in Mescidi ve Türbesi", 71. İshak Fakih'in, vakfiyeleri tasdik eden, denetleyen ve hukuki boyutlarını inceleyen konumu farklı araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Feridun Nafiz Uzluk, "Germiyanoğlu Yakup II. Beyin Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 88.

²⁰ Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi*, 100.

müze ulaşan farklı vakfiye kayıtları, İshak Fakih'in yaşadığı dönemde kendisine duyulan güven ve itibarın hukuk nezdinde tasdik edici ve denetleyici konumunu göstermesi açısından son derece önemlidir.²¹ Kendisine duyulan güven sadece Germiyan Beyliği ya da I. Murad zamanında değil Çelebi Mehmed (sal. 1413-1421) devrinde de devam etmiştir.²²

Çalışmaya konu olan külliyein banisi İshak Fakih adına verdiğimiz bu bilgiler temel olarak iki özellik altında incelenebilir. Bu özelliklerden ilki İshak Fakih'in âlimlik yönüdür. Yakup Bey'in vakfiyesini tasdik ederek, hukuka uygunluğunu denetleyecek kadar yükselmiş olması şahsına duyulan güven ile ilminin en somut göstergelerinden biridir. İshak Fakih'in şahsı hakkında üzerinde durduğumuz diğer husus ise Germiyan Beyliği ile Osmanlı Devleti arasında üstlenmiş olduğu kritik elçilik görevidir. İshak Fakih'in, Germiyan Beyliği'ne ait arazilerin Osmanlı topraklarına geçiş aşamasını yürütmüş olması, diplomatik konulardaki yeteneğinin de bir sonucu olmalıdır. Kendisine karşı duyulan güvenin Ankara Savaşı'ndan sonraki buhran döneminde de devam etmiş olması bu açıdan oldukça dikkat çekicidir.

2. İSHAK FAKİH CAMİ

Vakfiyede “mescit” olarak geçen yapı Evliyâ Çelebi (1611-1682) tarafından “Tabakhane Cami” adıyla anılır.²³ Külliyeyle ilişkin genel bilgilerin toplu şekilde yer aldığı ilk dönem kaynağı vakfiyedir. 1422 tarihli belgede camiye ilişkin “...*Kütahya beldesinde vâkıfa mensub mahalde binası yüksek bir mescid-i şerîf ve ma'bed-i müni'fi...*”²⁴ ifadesi yer almaktadır. Bu bağlamda belgede dikkatimizi çeken ilk husus, İshak Fakih tarafından yaptırılan yapıların bir vakfı olduğudur. Vakfiyedeki “...*yüksek bir mescid-i şerîf...*” ifadesi cami yerine mescit kelimesinin kullanıldığını, bu eserin de yüksek bir zemin üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Yapı analizinde de görüleceği gibi dini mekân tıpkı tarihi belgede açıklandığı üzere topografik olarak hem eğimli hem de yüksek bir arazi üzerine bina edilmiştir. Vakfiyedeki bil-

²¹ 1411 tarihli Taş vakfiyede İshak Fakih'in tasdik edici bir makamı üstlendiği görülmektedir. Emine Gedik, “Germiyan Beyi II. Yakub Külliyesine Ait Taş Vakfiye ve Vakfedilmiş Mülklerin Ad ve Bulundukları Yer Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyet Sempozyumu-III Germiyanogulları Beyliği*, haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker (Ankara: TTK Yayınları, 2017), 111, 121.

Mustafa Çetin Varlık, Genniyan-Oğulları Beyliği, M. Ç. Varlık, aynı eser, s. 108-109).

²² Çelebi Mehmed devrinde, Osmanlı topraklarında görev aldığı sırada kendisine İnegöl kazasına tabi Ulu-Çeltükçi karyesi yurttuk olarak verilmiştir. Şahin, “Fakihân-ı Rûm: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Fakihler”, 36.

²³ Camiyi yerinde gezen Evliyâ Çelebi yapı için şu ifadeleri kullanmıştır: “Tabaklar içinde olduğundan Tabakhane Camii derler. Kâgir ve sağlam yapılardır, üzerleri kiremit örtülüdür. Merdiven ile çıkılır iki katlı ve avlusuz camidir, ama cemaati çoktur”. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine* haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010) 9/1, 23.

²⁴ Çiftçioglu, “Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri”, 170.

giler, tanımı yapılan ve giderleri vakfa bağlanan eser topluluğunun 1422 yılında ayakta olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Camiye ilişkin bir diğer dönem kaynağı ise üzerinde yer alan kitabedir. Kitabede şu ifadeler yer almaktadır.²⁵

Benâ ve ummire haze'l-mescidü'l-mübarekü'l-şerîf,
El-mevlâ el-âlemiyet el-âmiliyet el-kâmilîyet,
Mevlânâ İshak Fakih bin el-Hac Halil afâ,
Anhumâ el-celîl fî târîh senet-i seb'a ve selâsin ve semânemîe.

Kitabedeki veriler, caminin İshak Fakih tarafından 1433-1434 yılında inşa edildiğini göstermektedir.²⁶ Vakfiyedeki bilgiler ile kitabedeki tarih kaydı arasında yaklaşık olarak on iki yıllık bir fark vardır. Bir eser tamamlanmadan vakfiyesi oluşamayacağı bilgisini²⁷ dikkate alarak caminin 1422 yılında ayakta olduğunu ve ilk inşa tarihi olarak da vakfiyedeki verinin doğru olduğunu düşünmekteyiz.²⁸ Bu bağlamda vakfiye düzenlenmeden önce var olduğu anlaşılan cami aynı zamanda külliye de merkezindedir. Kare planlı bir harim ile üç bölmeli son cemaat mahallinden meydana gelen caminin kuzeybatı köşesinde tek şerefeli minaresi vardır. Bu bölümde külliye yapıları içerisinde en fazla mimari birime sahip olan dini mekân, bölümlere ayrılarak incelenecektir (Ek. 1)

2.1. Cephesel Özellikler ve Pencere Sistemleri

Külliye yapılarının meyilli bir arazi üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dini mekân plan bakımından arazinin şartlarına göre tasarlanmıştır. Batı cephesindeki masif kütle diğer cephelerden farklıdır. Bir diğer ifade ile batı cephesi gerek aydınlatma gerekse bezeme tasarımı açısından en sağır olan kısımdır. Son cemaat mahallinin bulunduğu kuzey cephe dışındaki alanlara ise pencerelerin açıldığı görülmektedir. Güneydeki yarım daire kemer formu pencereler doğuda yerini zengin profilli silmelere

²⁵ Ali Osman Uysal, *Germiyanoğulları Beyliğinin Mimari Eserleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 200; Yapının kitabesi hakkında yapılan yorumlar için bkz. Edhem, “Âli Germiyan Kitâbeleri”, 127-128; Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukilerle Germiyan*, 105; Hamza Güner, *Kütahya Camileri* (Kütahya: Kütahya İl Matbaası, 1964), 24; Altun, “Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi-Bir Deneme”, 309.

²⁶ Uysal, *Germiyanoğulları Beyliğinin*, 200.

²⁷ Abdulkadir Dündar, “Mimari ve Vakıflar Arasındaki İlişkiye Genel Bir Bakış”, *Vakıf ve Toplum* 3 (Mayıs 2015), 47; Abdulkadir Dündar, “Osmanlı Mimarisinde Yapıların İnşa Süreci Üzerine Bir Araştırma”, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı* (2000), 180, 182.

²⁸ Vakfiyedeki 1422 tarihi ile kitabedeki 1433-1434 yılı arasında yaklaşık olarak hem on iki yıllık bir zaman farkı bulunmakta hem de kitabe dikkate alınırsa cami, diğer yapılardan on iki yıl sonra inşa edilmiş gibi görünmektedir. Caminin inşa tarihi hakkında bilgi veren iki farklı kaynak hakkındaki bu durum çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

ve düz lentolu açıklıklara bırakmıştır. Yapının dış cephesinde öne çıkan temel unsurlardan biri de kubbedir (Ek. 2-4).

Günümüzde üzeri kurşunla kaplı olan kubbenin zaman içerisinde değişime uğradığı hem kiremitle kaplanıp hem de daha yüksek bir kasnak üzerine oturduğu da ifade edilmektedir.²⁹

2.2. Minare

Son cemaat yerinin doğusunda harimin ise kuzeydoğusunda minare yer almaktadır. Mimari birime plandan anlaşıldığı kadarıyla son cemaat mahallinin doğu ucundaki bir geçitten ulaşılır. Minare genel kurgu açısından kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Mimari kurgu açısından geleceğe bağlı olan mimari birim detaylarda farklılaşmaktadır. Bu farklılığın ilk belirtisi, kare planlı kaide ile gövde arasında kalan pabuç kısmında kendini gösterir. Üç yönden kornişle çevrelenen kaidenin pabuç kısmında gövdeye doğru giderek daralan prizmatik üçgenlerin varlığı dikkat çekicidir. Üçgenlerin hemen üzerinde pabuç kısmı ile gövde arasına burmalı kaval bir silme yerleştirilmiştir. Gerek kaval silme gerekse kürsüdeki düzenlemeler mimari birime hareket kazandırmıştır. Bu alandaki mimari tezyinata katılan unsurlardan biri de silmenin üstünde yer alan ve gövdeyi tamamen dolayarak birbirlerine bağlanan yarım daire formlu kemerlerdir. Bu bezemenin hemen üstünde ve gövdenin ortasında bir silme ile bu silmenin üstünde detayları tam olarak anlaşılamayan ancak ok uçlarına benzeyen bir kuşak dikkat çekmektedir (Ek. 5-6).

2.3. Son Cemaat Mahalli

İbadet mekânın kuzeyinde üç gözlü son cemaat alanı yer almaktadır. Düzgün, kirli sarı renkli kesme taşın hâkim olduğu bu alan, harim kısmındaki gibi subasman seviyesinin üzerine konumlandırılmıştır. Son cemaat yerinin ortasındaki açıklıktan harime giriş sağlanır. Buradaki açıklığın, doğu ve batısında yer alan diğer birimlerden temel farkı giriş yönünü vurgulamaya dönük olduğu düşünülen cephe tasarımıdır. Orta alandaki sivri kemerli açıklığın yan birimlerin aksine silindirik gövdeli taş sütunların üzerine oturması dikkat çekicidir. Silmelerle kuşatılan son cemaat yerinde öne çıkan uygulamalardan biri de kemer formlarındaki farklılıktır. Üzerinde herhangi bir silmenin ya da profilin yer almadığı doğu kemerdeki hareketlilik, iki renkli taşla yani kiremit kırmızısı ile beyaz rengin münavebeli olarak kullanılmasından meydana gelir. Kemer, minarenin olduğu köşede yani doğu du-

²⁹ Uysal, *Germiyanogulları Beyliğinin*, 187.

varının olduğu alanda bir çıkıntı üzerine, doğuya yakın alanda ise silmeli bir başlığın üzerine oturmaktadır. Orta alandaki kemer formu gerek sütunların üzerine oturmasıyla gerekse de giriş yönünü vurgulayan tasarım özellikleriyle diğerlerinden oldukça farklıdır. Bu farkların başında sivri kemerin üç yönden profilli bir kuşakla çevrelenmesi gelir. Kuşağın iç kısmındaki kemer kademeli bir görünüme sahiptir. Bu kısım, batıdaki sivri kemerli silme ile bu silmenin altında yani kemer boşluğuna açılan dikdörtgen formlu pencere dışında sağır bir görünüme sahiptir. Doğu ve batıdaki kemerlerin üstünde birer kabara motifi dikkat çekmektedir. Son cemaat yerinin büyük bir kısmı günümüzde camekânla kapatılmıştır (Ek. 7-8).

Düzgün kesme taşla inşa edildiği anlaşılan son cemaat yerindeki kubbeğin üzeri tıpkı harim kubbesinde olduğu gibi kurşunla kaplıdır. Bu alandaki kubbelere geçiş ögesi olarak trompların kullanıldığı görülür. Burada dikkatimizi çeken trompların mukarnaslı olmasıdır. Kubbeye geçiş ögelerinde yaşanan birliktelik kubbenin işlenişinde ise farklılaşmaktadır. Bu bağlamda doğu tarafta yer alan kubbe sade bir görünüme sahipken giriş eksenini vurgulayan orta alan ile batı taraftaki kubbenin içi dilimli bir görünüşe sahiptir.

2.4. Harim

Yapının harimine son cemaat yerinin iç kısmında yer alan bir geçitten ulaşılır. Buradaki geçit kısmı basık kemerli ve düz silmeli bir görünüm arz etmektedir. Bu alanda dikkatleri çeken en önemli unsur girişin hem doğusuna hem de batısına birer adet küçük boyutlu nişin açılmış olmasıdır. Basık kemerli geçitten ibadet mekânına ulaşılır. Harim kare planlı ve tek kubbelidir.³⁰ Yapının mevcut görüntülerinden hazırlanan harim planına bakıldığında tek kubbe ile kapatılan ibadet alanının kuzeyinde iki kare ayak üzerine oturan mahfil katını görmek olanaklıdır. Son cemaat mahallinin soldan üçüncü kubbe alanın bulunduğu bölümde batı kanadına doğru açılan bir eyvanın varlığı dikkat çeker. Planda dikkati çeken bir diğer özellik de pencerelerdir. Bu bağlamda güney ve doğu duvarına açılan iki adet dikdörtgen formlu pencere ile batı kanadındaki bir pencereyle harimin aydınlatılması istenmiştir. Dış cephede yüksek sekizgen bir kasnak üzerine oturduğu anlaşılan kubbe, iç mekânda prizmatik Türk üçgenleriyle geçilir. Kubbeye geçiş ögesi olarak karşımıza çıkan Türk üçgeni, harim kısmında mihrap bölümü hariç iç mekâna hareket kazandıran yegâne süsleme unsuru olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir (Ek. 9-12).

³⁰ Ara Altun, "İshak Fakih Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/533.

2.5. Mihrap

Harime girişin tam karşısında yer alan mihrap, giriş-mihrap yönü eksenini dikkate alan simetrik bir tasarım anlayışıyla inşa edilmiştir. Mihrap, bağlı bulunduğu duvar yüzeyinden harime doğru hafif taşıntı yapmaktadır. Niş kısmı, üzeri işlemişi üç yönden bir silme kuşağı ile çevrelenmektedir. Nişin tepelik kısmına bir kartuş içerisinde iri sülüs yazıyla ve Arap harfleriyle Al-i İmran Suresi'nin 37. Ayeti yazılmıştır.³¹ Bu yazının tam ortasına, alçıdan yapılmış yıldız ile geometrik süslemelerden oluşan bir kabara yerleştirilmiştir. Mihrap nişi üç yönden bitkisel bezemelerle kuşatılmıştır. Bezemelerde stilizasyona uğramış çiçekler ile kıvrık dallar yoğunluktadır.³² Niş, iki yanda mukarnaslı başlıklara sahip sütunçelere oturmaktadır. Nişin iç kısmında tek sıra mukarnas kavsarasının üstünde, istiridye kabuğu formunda hazırlanan ve niş genişliğince mevcut olan bir mimari tezyinat yer alır. Mukarnasların hemen altında ise üç bölümlü mavi tonlarında yapılmış bir perde motifi dikkat çeker. Zemine doğru beş sıra halinde tanzim edilen dalgalı kumaş parçalarının arasında küçük püsküller de bulunur. Mukarnasın hemen altında yer alan toplanmış kumaşlara, nişin sağ ve sol tarafındaki sütunların olduğu alana doğru toplanan perde kıvrımları eşlik eder. Kıvrımlı ve dalgalı görünümlere sahip perdelerin püskülleri de bulunmaktadır. Harim duvarları oldukça sade bir görünüme sahiptir. Duvarlardaki sadeliğin bozulduğu tek yer mihraptır. Bu açıdan mihrap, iç mekandaki tezyini unsurların toplandığı yegâne alandır (Ek. 13-14).

3. TÜRBE ve HAZİRE

Vakfiyedeki³³ “...vefatından sonra kendisine türbe olmak üzere mezkûr mescid ittisâlinde ufak bir zâviye...” ifadesi, külliye'nin banisi olan İshak Fakih'in, öldükten sonra bahsi geçen caminin hemen bitişiğine konulmak üzere bir yer belirttiğini göstermektedir. Bu durum da gerek plan gerekse günümüze ulaşan mimari doku üzerinden türbenin bağımsız bir mekân tasarımı yerine cami içerisinde konumlandığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda içerisinde İshak Fakih, karısı ve çocuğuna ait olduğuna inanılan sandukaların³⁴ yer aldığı türbe son cemaat mahallindeki batı eyvanına bitişik olarak tasarlanan uzantının içerisinde yer almaktadır. Kubbeyle kapatılan zaman içerisinde ise son cemaat yerinin orta alanı-

³¹ “Küllemâ dehule aleyhâ Zekerıyyal Mihrabe” anlamındaki bu ifade “Zekerıyya, Meryem'in bulunduğu mihrâba her girdiğinde...” manasına gelmektedir.

³² Döneminden olmadığı anlaşılan bu bezemelerde teknik olarak malakari kullanılmıştır. Uysal, *Germiyanogulları Beyliğinin*, 189.

³³ Çiftçioglu, “Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri”, 170.

³⁴ Güner, *Kütahya Camileri*, 25.

na doğru değişime³⁵ uğradığı anlaşılan türbede, kubbeye geçiş ögesi pandomantiftir (Ek. 15).

Caminin güney avlusunda vakfiyede bahsi geçmeyen bir hazire yer alır. Hazirede, sandukaları olmayan, sayıları da yirmiyi bulan çeşitli mezar taşları bulunmaktadır. Buradaki şahidelerin büyük bir kısmı, cami avlusuna sonradan yapıldığı anlaşılan istinat duvarına bitişik olarak yerleştirilmiştir. Mezar taşlarının genel yapısı Mevlevî tarikatına ait kişilerin kullandığı sikkelere benzediğinden buradaki şahidelerin de Mevlevî tarikatına ait kişilerin sandukası olduğunu düşündürmektedir (Ek. 16-17).

4. MEDRESE

Vakfiyede adı geçen yapılardan biri de medresedir.³⁶ Konum olarak caminin kuzeydoğu yönünde yer almaktadır. Oldukça eğimli bir arazi üzerine inşa edilen yapı hakkında tarihi belgede geçen ifadeler oldukça önemlidir.³⁷ Arşiv belgesindeki "...mescidin yanında yedi hücre ve geniş bir avlu ve dershâne denilen yüksek kubbeyi müstemil bir medrese ve mezkûr avlunun ittisâlinde müderrislerle talebe için vakfedilen kitapların muhafazası için bir hücre yani kütüphanâ binâ ve inşâ eyledi..." ifadesi, bu yapının mescidin hemen bitişiğinde yer aldığını, yedi hücre ile dershane için ayrılan kubbeli bir mekânın olduğunu, kitapların muhafazası için de bir kütüphanenin inşa edildiğini açıklamaktadır.

Farklı zaman dilimleri içerisinde restore edildiği anlaşılan yapı plan³⁸ özelliklerine göre avlulu, avlunun etrafında yer alan ve sayıları yediyi bulan hücreli bir düzene sahiptir. Plana göre giriş bölümü bir eyvan şeklinde düzenlenmiş olup dershane kısmı ana eyvanın karşısında yer almaktadır. Dershanenin doğusunda yine dikdörtgen formlu hücreler yer alır. Dört sütun tarafından revaklı bir düzenleme gösteren avlunun ortasında şadırvan vardır. Eser günümüzde iki katlı³⁹ bir görünüşe sahiptir (Ek. 18).

³⁵ Son cemaat mahallinde, geçiş kısmının yer aldığı orta alan zaman içerisinde değişime uğrayarak kemer hizasında cemekeânla kapatılmıştır. Bu alanda yaşanan değişimin, türbeye girişin yönünü de etkilediği söylenmektedir. Uysal, *Germiyanogulları Beyliğinin*, 190. Son cemaat mahallinin duvarları gibi türbenin bulunduğu alanda da herhangi bir bezeme unsuruna rastlanılmamıştır.

³⁶ Medrese, 2014 yılında tamamlan geniş kapsamlı restorasyondan sonra eğitim kurumu kimliğiyle yeniden hizmete açılmıştır. Çalışmada, medresenin mimari ve süsleme özellikleri konusunda genel restorasyon öncesi görüntüler ile planı dikkate alınmıştır. Medresenin varlığı bazı araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Varlık, *Germiyan-ogulları Tarihi*, 131. Yapının restorasyon öncesinde harap bir vaziyette olması ile sonradan ilave edilen ikinci katın varlığı tarafımızdan gerçekleştirilen yüzey araştırması esnasında orijinal dokunun zorlukla ayırt edilmesine sebebiyet vermiştir. Beyliğin mimari eserlerini çalışmasına konu edinen Uysal, medresenin varlığını tespit ederek ilk planını hazırlayan kişinin ise Ara Altun olduğunu söylemektedir. Uysal, *Germiyanogulları Beyliğinin*, 204.

³⁷ Çiftçioglu, "Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri", 170.

³⁸ Ali Osman Uysal, *Germiyanogulları Beyliği'nin Mimari Eserleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2006), 149, 343.

³⁹ Buradaki birim doğu duvarındaki eğimli araziden kaynaklanan kot sorununu çözmek adına yük-

Günümüzde yapının girişi dar bir sokak dokusu ile sınırlandırılan bir alanda kalmıştır. Giriş kısmının yer aldığı kuzey cephe mimari tezyinat bakımından doğu cephesine benzer. Bu bağlamda cephede dikkatimizi çeken unsurların başında meyilli bir araziye inşa edilen birimin cephesinde bulunan pencereler gelir. Giriş eyvanının sağına ve soluna dörder adet olmak üzere toplamda sekiz adet açılan pencere iç kısmının aydınlatılmasına olanak sağlamaktadır. Cepheyi hareketli kılan pencerelerde yarım daire formlu kemerlerin kullanıldığı görülür. Pencerelerin üstünde, cephe boyunca uzanan ve giriş eyvanının olduğu alandan dışarı doğru taşıntı yapan taş silme dikkat çekicidir. Gerek basık kemerli pencereler gerekse giriş kısmındaki ışın demetini andıran mimari tezyinat bu alanın geç dönem Osmanlı sanatının⁴⁰ etkilerinde kaldığını gösterir (Ek. 19).

Doğu cephesi genel mimari tezyinat bakımından kuzey cephesine benzemektedir. Burada da diğer kısımda olduğu gibi pencerelerin alt ve üst tarafında yer alan taş silmenin cephe boyunca uzandığı görülür. Silmelerin arasında kalan pencereler genel form ve tasarım açısından diğer cephedekine benzemekte ancak sayı bakımından ayrılmaktadır. Kilit taşının vurgulandığı basık kemerli pencerelerin sayısı bu alanda altıdır. Cephenin genel görünümü zaman içerisinde eklemelere ve onarımlara maruz kaldığını gösterir (Ek. 20).

5. ÇEŞME

Vakfiyede İshak Fakih Külliyesi'ne ilişkin cami, türbe, medrese ile ders-haneden bahsedilmekte ancak çeşme hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Yapıyı yerinden inceleyen Evliyâ Çelebi de çeşmenin varlığından bahsetmez.⁴¹ Çeşmenin varlığına ilişkin ilk bilgiler, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (1888-1977) *Kütahya Şehri* isimli kitabında yer almaktadır. Bu eserde yazar, çeşmenin, caminin yakınında olduğundan bahsetmektedir.⁴² Çeşmeden günümüze sadece kitabe kalmıştır.⁴³ Günümüzde Kütahya Müzesi'nde yer alan ve sülüs hatla beş satırdan oluşan kitabede⁴⁴ şu ifadeler yer almaktadır (Ek. 21).

Bismillahirrahmanirrahim

seltiştir. Zemin kat üzerine dışarı taşıntı yaparak inşa edilen bölümün 19. yüzyılda yapılmış olduğu söylenmektedir. Uysal, *Germiyanogulları Beyliğinin*, 196.

⁴⁰ Güney ve batı cephesinde bezemesi olmayan medresenin genel restorasyon öncesindeki görüntülerden hareketle hazırlanan bu çalışmada iç kısmına girilememiştir. İçerideki ana eyvan başta olmak üzere örtü sistemleri için bkz. Uysal, *Germiyanogulları Beyliğinin*, 196-198.

⁴¹ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 23.

⁴² Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukilerle Germiyan*, 109.

⁴³ Altun, "İshak Fakih Külliyesi", 532.

⁴⁴ Uysal, *Germiyanogulları Beyliği'nin Mimari*, 106.

Bena ve sebele hazîhi'l- aynî'l- câriyeti fî eyyâm-ı devleti,
 El-emirü'l-azîmü'ş-şân Ya'kub bin Şâh Süleyman,
 Ebu Nasr mu'inü'z-zuafâ İshak Fakih bin Hâlil vak'a,
 El-ferâğ min kitâbetihi fî evâil-i şevvâl senet-i selâse ve işrîn ve
 semânemie.

Kitabedeki bu veriler, çeşmenin büyük emir Yakub bin Şah Süleyman zamanında, H/823 yılı şevvalinin başlarında (M/1420 yılı Ekim ayında) İshak Fakih bin Halil tarafından yaptırıldığına işaret etmektedir.⁴⁵ Kitabedeki verilere göre İshak Fakih tarafından inşa ettirildiği anlaşılan çeşme hakkında Uzunçarşılı'nın, caminin yakınında olduğunu dile getirmesi bu eserin de külliyeinin bir parçası olarak görülmesine olanak sağlamış olmalıdır.

6. KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME

15. yüzyılın ilk yarısında, dönemin fıkıh âlimi ve kadısı İshak Fakih tarafından 1433-1434 yılında Kütahya'da yaptırılan külliye, İshak Fakih Mahallesi'nde yer alır. Külliye yapıları cadde nedeniyle ikiye ayrılmış olup bu caddenin batısında cami ve çeşme, doğusunda ise medrese ve kütüphane vardır. Dağınık bir biçimde konumlandırıldığı anlaşılan eserler hakkında üzerinde duracağımız ilk konuyu, külliyei oluşturan binaların yerleşim düzeni açısından merkez alınma durumu oluşturacaktır. Külliyeyle ilişkin hazırlanan genel vaziyet planı, caminin külliyeinin merkezinde konumlandırıldığını göstermektedir. Bu durum yani dini mekânın yapı topluluğunun merkezinde yer alması, İshak Fakih Külliyesi'nin cami odaklı⁴⁶ külliye grubuna dahil olması gerektiği anlamına gelir. Kütahya'da benzer işlevli ve tarihli yapı toplulukları arasında II. Yakub Çelebi Külliyesi ile Simav Babuk Bey Külliyesi (15. yüzyılın ilk çeyreği) öne çıkan eserlerden bir kaçıdır.⁴⁷

Külliyei oluşturan yapıların simetrik bir düzen/tasarım kaygısıyla yerleştirilmediği anlaşılmaktadır. Yapıların simetrik bir düzen anlayışı çerçevesinde bir arada olamamasında ya da yerleştirilememesinde kanaatimizce bazı durumlar etkili olmuş olmalıdır. Bu nedenlerden ilki yüzey araştırması sırasında da gördüğümüz gibi binaların yer aldığı arazinin zorluğudur. Külliye yapıları özellikle medrese hem inşa edildiği yolun durumuna göre konumlandırılmış hem de oldukça eğimli bir topografya üzerine inşa edilmiştir.

Orijinal mimari dokusu büyük oranda bozulmadan günümüze ulaşan caminin inşasında, farklı teknik ve malzemenin kullanıldığı anlaşılmakta-

⁴⁵ Uysal, *Germiyanogullari Beyligi'nin Mimari*, 106.

⁴⁶ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/542.

⁴⁷ Uysal, *Germiyanogullari Beyligi'nin Mimari*, 297.

dır. Bu durum gerek yapıya ilişkin eski görüntülerde gerekse mimari analizde açıkça kendini göstermektedir. Dini mekânın kuzey cephesi hariç diğer bölümlerinde erken dönem Osmanlı mimarisinde alışlagelmiş bir yapı tekniği olan almalı sistem kullanıldığı görülür.⁴⁸ Taş-tuğla malzemenin münavebeli kullanımı özellikle harim duvarları ile kubbe kasnağında da kendini göstermiştir. Bu durum dış cepheden çekilen görüntülerde de anlaşılmaktadır.

Almalı duvar tekniği kullanılarak taş ve tuğla karşımı ile meydana getirilen caminin farklı birimlerinde ise malzemenin değiştiği görülmektedir. Yerinde yaptığımız incelemelere göre minarenin kürsüsünde, pabuç kısmında ve gövdesinde kesme taş, şerefe ve külahta ise tuğla kullanılmıştır. Burada unutulmaması gereken minarenin şerefe kısmı ile külahının döneminde olmadığıdır.

İshak Fakih Cami harimi kare planlı ve tek kubbeli bir görünüm arz etmektedir. Türk-İslam mimarisinde uzun bir geleneği sahip olan tek kubbeli ve kare planlı mekân uygulaması, Karahanlı döneminden itibaren bilinmektedir.⁴⁹ Karahanlılar'da başlayan tek kubbeli mekân geleneği Büyük Selçuklu Devleti'nin bir devamı olan Anadolu Selçukluları tarafından da kullanılmıştır. Bu bağlamda Germiyan mimarisindeki geleneksel Selçuklu dokusu İshak Fakih Cami'nde kendisini göstermiştir. Osmanlı Beyliği'nden Bursa Alâeddin Cami (1326),⁵⁰ Candaroğulları'ndan kalma Kastamonu İbn Neccar Cami (1353),⁵¹ İznik Yeşil Cami (1378-1379),⁵² Afyon'daki Ak Mescit (1397) ile Aydınoğulları'na ait Tire Karahasan Cami (15. yüzyılın ilk çeyreği)⁵³ tek kubbe, kübik harim ve üç bölmeli son cemaat yeri uygulamasıyla İshak Fakih Cami'ne büyük oranda benzemektedir.

Beylikler Dönemi'nde, Anadolu Selçuklu mimarisinde yaygın olarak görülen gösterişli taş kapılar yerini daha sade ve ölçülü tasarımlara bırakmıştır. Bir diğer ifade ile taş kapıda vurgulanan bezeme tarzının yörünge si değişmeye başlamıştır. Bu değişim yani taş kapının daha mütevazı bir şe-

⁴⁸ Erken devir Osmanlı mimarisinde yaygın kullanım alanı bulan bu teknik özellikle Bursa'da 14. yüzyılda inşa edilen yapılarda yoğun olarak görülmektedir. 1326 yılında inşa edildiği düşünülen Bursa Alaeddin Cami'nin batı cephesi ile 14. yüzyıla tarihlenen Çoban Bey Türbesi almalı sistemin erken dönem örneklerinden bir kaçıdır. Bursa'daki diğer yapılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yaşar Selçuk Şener, "XIV. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü", *Türk Etnografya Dergisi* 20 (1997), 193-199.

⁴⁹ Ara Altun, "Karahanlı (Mimari)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/413; İbrahim Çeşmeli, *Antik Çağ'dan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimari* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007), 92; Emel Esin, "Karahanlı Sanatı", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1973), 12/278-279.

⁵⁰ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), 211.

⁵¹ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)* (Ankara: TTK Basımevi, 1989), 6

⁵² Aslanapa, *Türk Sanatı*, 211.

⁵³ Uysal, *Germiyanogulları Beyliği'nin Mimari*, 310.

kilde yapıyla birleştirilmesi bilhassa Germiyan Beyliği'ni de içine alan Batı Anadolu'daki beyliklerde daha belirgindir. Bu bağlamda incelediğimiz cami ile yine bir Germiyan Beyliği'nin eseri olan ve Kütahya'da bulunan Kurşunlu Cami⁵⁴ harime geçiş bölümleri özellikle basık kemerli düzenlemele-riyle birbirlerine benzemektedir. İshak Fakih Cami harime giriş kısmındaki kemerin etrafını saran yarım oluk biçimli silmeler ile geçidin iki yanındaki kemerli nişler yapının özgün unsurları olarak dikkat çekmektedir.

Kütahya'daki Kurşunlu ve İshak Fakih Cami minaresi, yapının kuzey-doğu köşesine yerleştirilmiş olup kare kaideli ve silindirik gövdeli bir form sergilemektedir.⁵⁵ Minarelerin bu konumu, erken dönem Osmanlı mimarisine ait yapılarda sıkça karşılaşılan bir özelliktir. İki caminin minare kaidesi, saçak hizasına kadar yükselmekte ve buradan itibaren yukarıya doğru incelererek devam etmektedir. Minarelerin pabuç bölümü, prizmatik üçgenlerden oluşan geçiş elemanlarıyla şekillendirilmiştir. Osmanlı mimarisinde yaygın olarak görülen bu teknik, Selçuklu döneminin geç evresinde gelişmeye başlayan düz yüzeyli Türk üçgenleri ile benzerlik göstermektedir. Özellikle 13. yüzyılın sonlarına tarihlenen Ankara Arslanhane Cami'nin minaresinde belirgin hâle gelen bu tasarım anlayışı,⁵⁶ Beylikler dönemi yapılarında daha sık karşımıza çıkmaktadır. Osmanlılar, Selçuklu mimarisinde kullanılan üçgen geçiş öğelerini zamanla prizmatik formlara dönüştürerek kubbe geçişlerinde kullanmış, bu biçimsel yaklaşımı da minare kaidelerinde uygulamışlardır.⁵⁷

Külliyeyi oluşturan yapılarda yoğun bir bezeme görülmemektedir. Külliye'nin merkez yapısı olan camideki süslemelerin temel olarak ikiye ayrıldığını söylememiz mümkündür. Bu sınıflandırmaya göre dış cephede yer alan taş bezemeler ilk bölümü, iç kısımda son cemaat yerindeki kubbe içleri başta olmak üzere, kubbeye geçişlerde, sandukaların üzerindeki çinilerde ve mihraptaki bezemeler de ikinci kısmı oluşturmaktadır. Mihrabın batısında kalan minber daha önce de ifade edildiği gibi orijinal değildir. Yoğun bitkisel bezemelerin yer aldığı mihrap ile basık kemerli harime giriş kapısı taştır. Orijinal olmayan minber ile zaman içinde değişimlere maruz kaldığı anlaşılan mahfil katında ahşap kullanılmıştır.

Dış cephedeki taş bezemenin en yoğun görüldüğü alan son cemaat ye-

⁵⁴ Öney, *Beylikler Devri Sanatı*, 6.

⁵⁵ Silindirik gövdeli erken dönem Osmanlı camileri için bkz. Ali Osman Uysal, "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 33/1-2 (Ocak 1990), 526.

⁵⁶ Minberdeki kitabeye göre cami, Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Keykâvus (II. Mes'ûd) zamanında Hüsameddin ve Hasan adındaki iki kardeş tarafından 689/1289-1290 yılında tamir ettirilmiştir. Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2007), 65.

⁵⁷ Uysal, *Germiyanogulları Beyliği'nin Mimari*, 312.

ridir. Bu kısımdaki tezyinat, cepheyi hareketli hâle getiren kimi zaman profilli kimi zaman ise sade silmelerle oluşturulan kemerler üzerine kurgulanmıştır. Cephenin ortasındaki zengin profilli kemer uygulaması, Beçin Ahmed Gazi Medresesi⁵⁸ (1375-1376) ve Bergama Ulu Cami'nin (1398-1399) taç kapılarındaki⁵⁹ uygulamaları andırmaktadır.⁶⁰

Minarenin pabuç kısmındaki prizmatik üçgenler, silindirik ve burmalı silmeler ile ok uçlarını andıran kuşak minareyi hareketli hâle getirmiştir. Özellikle minare gövdesindeki kaş kemerli kompozisyon ile ok ucu motifinden oluşan tezyinat, beyliğin kendine has bezeme özelliklerinden biri olarak da yorumlanmaktadır.⁶¹ Benzer bir durum caminin doğu, güney ve batı cephesindeki zengin profil silmeli, boşaltma kemerinin içerisine yerleştirilen pencere düzenlemeleri için de geçerlidir. Harim kubbesindeki Türk üçgeni masif görüntüyü gideren tek bezeme unsurudur. Dilimli kubbe uygulamasının yer aldığı son cemaat yerinde de aynı durum söz konusudur. Harim duvarlarındaki sağırlık sadece mihraptaki bitkisel bezemelerle delinmiştir.

Son cemaat mahallinin batısındaki eyvanın içinde yer alan türbe ile mihrap nişinin üst köşelerinde çinilerin kullanıldığı görülür. Yapılan araştırmalara göre sandukaların üzerinde yer alan çiniler ile türbe duvarları ve zemindeki çiniler, türbenin inşa edildiği döneme ait değildir. Zemindeki kirli beyaz hamurlu turkuaz renkli çiniler için de aynı yorum söz konusudur.⁶² 19. yüzyılda yapıldığı söylenen ve Kütahya çiniciliğine ait olduğu düşünülen⁶³ süpürgelik kısmında yer alan sıraltı tekniğindeki çinilerde ise motif olarak hatayî ile rumîler kullanılmıştır.

Araştırmaya konu olan külliyeinin daha önce de ifade edildiği gibi hangi kısımlardan meydana geldiği 1422 tarihli vakfiyesinde açıkça belirtilmiştir. Hem yapı çeşitliliği hem de yapıların inşa tarihleri konusunda elde ettiğimiz bilgilerin yanı sıra bu vakfın giderlerinin nasıl karşılanacağı ve hangi birimlere nerelerden kaynak talep edileceği de belgede detaylı bir şekilde yer almaktadır. “...*Sincanlı’ya tâbi yine tahdidden müstağni Kırka karyesi vâkıf bu karyeleri bütün arazi ve mer’aları, dağları ve tepeleri bilcümle tevâbi ve levahik ve amme-i menâfi’ ve merafikî ile vakf-ı sahîh-i ser’î ile vakıf ve habs eyledi...*”⁶⁴ ifadesinden de anlaşılacağı gibi İshak Fakih, vakfın gi-

⁵⁸ Semavi Eyice, “Ahmed Gazi Medresesi ve Türbesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/69.

⁵⁹ Bozkurt Ersoy, “Bergama Ulu Camii”, Sanat Tarihi Dergisi 4/4 (Nisan 1988), 60.

⁶⁰ Öney, *Beylikler Devri Sanatı*, 18.

⁶¹ Uysal, *Germiyanogulları Beyliği’nin Mimari*, 313.

⁶² Uysal, *Germiyanogulları Beyliğinin*, 194.

⁶³ Uysal, *Germiyanogulları Beyliğinin*, 195.

⁶⁴ Çiftçioglu, “Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri”, 170-171. Yapılan araştırmalara göre İshak Fakih, vakfın tevliyet ve tasarrufunu da oğlu Mehmed’e şart etmiştir. Özlem Soyer Zeyrek, *XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları* (Afyon: Kocatepe Üniversitesi,

derleri için sahip olduğu arazilerin kullanımından bahsetmektedir. Zaman içerisinde vakıf gelirlerinin arttığı da gözlenmektedir. Bu bağlamda 1530 yılında vakfın toplam gelirinin 24970 akçe olduğu, Kütahya'daki beş adet bahçenin icarları, dükkân kiralari ile Gediz'deki hamamın yarı geliri gibi köylerdeki ticari gelirlerden de vakfın beslendiği anlaşılmaktadır.⁶⁵ Vakfiyede külliyeyle ait vakıf gelirlerinin yanı sıra müderrislerin durumu, eğitmenlerin ücretleri ile öğrencilere ücret verilmesine⁶⁶ ilişkin hükümlerin yer alması⁶⁷ oldukça dikkat çekicidir. Bu durum yaşadığı çağın önde gelen isimlerinden biri olan İshak Fakih'in eğitime verdiği önemi sadece yapılar üzerinden değil belge üzerinde de net bir biçimde yansıtmaktadır.

Külliye ait yapılardan caminin üzerindeki dört satırlık Arapça kitabe ile (1433-1434) yapıya ilişkin vakfiyedeki tarih (1422) kaydı arasında yaklaşık olarak on iki yıllık bir fark vardır.⁶⁸ Bu durum caminin inşası konusunda, vakfiye ile kitabenin hem aynı zaman dilimine ait olmadığını hem de inşaa tarihi açısından farklı noktaları işaret ettiklerini gösterir. Elimizde kesin bir veri olmamasına rağmen tarih kayıtları açısından yaşanan bu değişkenliğe ilişkin şöyle bir yorum yapılabilir. Külliye'nin bir parçası olduğu düşünülen ancak günümüze ulaşamayan çeşmenin 1420 yılına ait olduğu bilinmektedir. İshak Fakih Cami'de çeşme ile aynı tarihte yapıldıysa büyük bir olasılıkla ya onarım görmüş ya da bilinmeyen bir sebepten dolayı yıkılıp yeniden yaptırılmış olmalıdır. Bir diğer ifade ile külliye'yi oluşturan farklı nitelikte yapıların hepsi aynı anda inşa edilmemiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu konuda kesin bir yargıya varmak için daha detaylı veriye ihtiyaç duyulduğu aşikârdır.

Cami kitabesi ile vakfiyesi üzerinde yer alan ve inşa tarihi açısından örtüşmeyen zaman ifadeleri farklı yorumların oluşmasına neden olmuştur. Külliye'ye ait yapıların en eskisi olarak kabul ettiğimiz çeşmenin 1420 yılına ait olması, vakfiyedeki 1422 yılı ile cami kitabesindeki 1433-1434 tarihi, külliye'nin dönem olarak konumlanacağı yeri doğrudan değiştirmiştir. Bu

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 36.

⁶⁵ Zeyrek, XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının, 37.

⁶⁶ Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi*, 152.

⁶⁷ Çiftçioğlu, "Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri", 171-172.

⁶⁸ Vakfiye ile kitabe arasındaki zamansal fark araştırmacılar tarafından külliye'nin inşa tarihi konusunda farklı yorumların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda Kütahya'daki yapıları eserlerine konu edinen Altun ile Güner, kitabedeki 1434 tarihinin caminin bitirilmesine ilişkin bir tarih kaydı olabileceği gibi onarıma işaret eden bir zaman dilimi olduğu görüşündedir. Camiye merkeze alan Kalyon ise dini mekânı hem Germiyan hem de Osmanlı eseri olarak görmektedir. Dini mekân üzerindeki kitabe tarihini esas alan Varlık ise caminin 1433-1434 yılında tamamlandığını söylemektedir. Konu hakkında yapılan yorumlar için bkz. Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi-Bir Deneme", 311; Güner, *Kütahya Camileri*, 24; Mustafa Kalyon, *Kütahya'da Selçuklu-Germiyan ve Osmanlı Eserleri* (Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 2000), 91; Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 3 (1987), 250.

durum da bizlere caminin inşa kitabesinden hareketle, külliye'nin 1433-1434 yılında var olduğu bilgisi ile yapı topluluğunun II. Murat dönemine denk geldiği ifadesini⁶⁹ yeniden yorumlamamız gerektiğini göstermektedir. Malumu üzere bir yapı ya da eser grubu bitirilmeden vakfiyesi hazırlanamayacağını dikkate alırsak bu külliye en geç 1420 yılında ayakta olmalıdır. Bu durum ise külliye'nin II. Murat döneminde yani Osmanlı'ya Germiyanogulları'nın katılma sürecinde değil Germiyan Beyliği'nin son hâkimi II. Yakup Bey döneminde inşa edildiğini düşündürür.

İshak Fakih Külliyesi ve çevresinin özellikle 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki durumu hakkında elde edilen görüntüler oldukça dikkat çekicidir.⁷⁰ 20. yüzyıl başına tarihlenen bir fotoğraf caminin özellikle örtü sistemleri hakkında bilgi vermektedir. Günümüzde üzeri kurşunla kaplı olan dini mekânın fotoğrafta kiremit örtülü olduğu görülür. Değişimler açısından yapının 1960 yılındaki görüntüsü de fikir vericidir. Fotoğrafta, caminin güneyinde yer alan merdivenlerin sokak kotunun altında kaldığı görülmektedir.⁷¹ Merdiven yapılanması, kot durumu ve caminin güneyindeki sokak düzeni, Uzunçarşılı tarafından görünen ancak günümüze sadece kitabesi ulaşan çeşmenin, külliye'yi oluşturan yapıların dağılımı dikkate alındığında burada olabileceğini düşündürmektedir (Ek. 22-23).

Külliye'ye ait yapılardan özellikle medresenin hem örtü sistemi hem de ikinci katının 1981 ile 2009 yılında çekilen görüntüleri dikkat çekicidir. Bu görüntülerde yapının özellikle ikinci katındaki cephe tasarımları ve pencere kemerleri ile kilit taşı hizasındaki detaylar belirgin şekilde görülmektedir.⁷² İshak Fakih Külliyesi'ni de içine alan tarihi dokudaki değişim⁷³ sadece medrese ile sınırlı kalmamıştır. Yapı topluluğun etrafındaki sivil mimarlık ürünleri de zamanla yok olmuştur. Farklı zaman dilimleri içerisinde onarıldığı anlaşılan medrese ile kütüphanenin son büyük restorasyonuna, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2011 yılında başlanmıştır. Yaklaşık olarak üç

⁶⁹ Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukilerle Germiyan*, 32.

⁷⁰ Bilgehan Karadeniz, *Kütahya Tarihi Kent Dokusunun 20. Yüzyıldan Günümüze Değişim Süreci ve Korunmasına Yönelik Öneriler* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 126.

⁷¹ Karadeniz, *Kütahya Tarihi Kent Dokusunun*, 128.

⁷² Karadeniz, *Kütahya Tarihi Kent Dokusunun*, 129, 198.

⁷³ Kütahya'daki tarihi dokunun özellikle 20. yüzyıldaki değişimlerini konu edinen Karadeniz'in verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Araştırmacı, Kütahya Belediyesi'nin 09.02.1981 gün ve 5/101-476 sayılı yazısında, İshak Fakih Cami minaresinin trafiği engellediği gerekçesiyle minarenin kuzey-batı köşesine taşınmasının gerekli görüldüğüne dair 1980'li yıllara ait bir arşiv vesikasından bahsetmektedir. Kurumlar arasındaki yazışmaların yer aldığı çalışmada, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 18.02.1981 gün ve 634 sayılı yazısında, bunun mümkün olmadığı ancak 279 ada 1 parselde bulunan ve Kütahya'da çok örneklerinin bulunduğu ahşap evlerin yıkılmasının uygun olacağına ilişkin karşı bir cevap da araştırmacının çalışmasında yer almaktadır. Bahsi geçen yazışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Karadeniz, *Kütahya Tarihi Kent Dokusunun*, 129-131.

yıl süren onarımdan sonra bu yapılar, eğitim hizmetiyle yeniden kullanıma açılmıştır (Ek. 24-26).

SONUÇ

Yaşadığı çağın önde gelen devlet adamı ve âlimi İshak Fakih tarafından yaptırılan bu külliye, konjonktürel olarak oldukça karmaşık bir zaman dilimi içerisinde yer almaktadır. Bahsi geçen zaman dilimi Anadolu'da İkinci Beylikler dönemi olarak da kabul edilmektedir. Siyasi yapıdaki parçalanmışlık, Moğol etkisi ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma süreci çok sayıda beyliğin Anadolu'da hüküm sürmesine olanak sağlamıştır. Babaî İsyanı ile Cimri Olayı karşısındaki tutumları, takındıkları tavır Germiyan aşiretinin siyasi olarak tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Ailenin kontrolüne verilen topraklar içerisinde özellikle Kütahya, beyliğin merkezi haline gelmiştir. Tarih sahnesinde yaşanan bu değişim, beylik tarafından inşa ettirilen eserlerde de kendisini göstermiştir. Çağdaşları olan Anadolu Selçuklu sanatına olan bağlılıkları Germiyan Beyliği'nin günümüze ulaşan eserlerinden de anlaşılmaktadır. Mimari gelenekteki bağlılığa ve bezemelerindeki konseptlere rağmen özellikle kubbeye geçişler, taç kapıdaki sade işçilikler ile son cemaat yerindeki türbe gibi tasarımlarda ise içinde bulundukları denemeci çağın etkisinde kalmışlardır. Bir diğer ifade ile Germiyanogulları eserlerindeki Selçuklu etkisi çağın denemeci üslup anlayışı ile yeniden kurularak ayrı bir forma bürünmüştür.

Beyliğin, Osmanlılara katılma sürecinden hemen önce inşa ettirilen bu külliye mimari olarak Selçuklu geleneğinin etkisini taşımaktadır. Geçit kısımlarının vurgulanması ile harim kubbesine geçişteki Türk üçgeni, bahsi geçen mimari geleneğin somut tanıklarındandır. Buna rağmen külliyei oluşturan yapılarda tek bir sanatsal yörüngenin var olduğunu söylemek olanaklı değildir. Bu bağlamda medrese başta olmak üzere külliyei oluşturan yapılarıdaki plan özellikleri, yapı topluluğunda bir yandan geleneğin etkisini gösterirken, son cemaat yerindeki cephe tasarımı ile minarenin gövdesinde yoğunlaşan bezemelerde beyliğin, malzeme işlenişi ile minarenin konumu gibi unsurlarda ise erken dönem Osmanlı sanatının etkilerini taşıdığını göstermektedir. Devrıldığı mimari geleneğe rağmen harime giriş kısmında karşımıza çıkan ağırbaşlı tezyinatla, Selçuklu yapılarındaki taç kapı geleneğinden İshak Fakih Cami'nin ayrıldığı da görülür. Benzer bir durum son cemaat yerindeki türbe ile minarenin gövdesinde yer alan ve ok uçlarını andıran bezeme kuşağında da görülür. Bezeme tarzında yaşanan bu değişkenlik, beyliğin kendine has tasarım özellikleri olduğunu göstermesi bakımından da son derece önemlidir. Külliyeinin inşasında karşımıza çıkan ve

tek düzeliği bozan tasarım anlayışı, yapı topluluğunda hem geleneğin hem denemelerin hem de yeni arayışların egemen olduğunu göstermektedir.

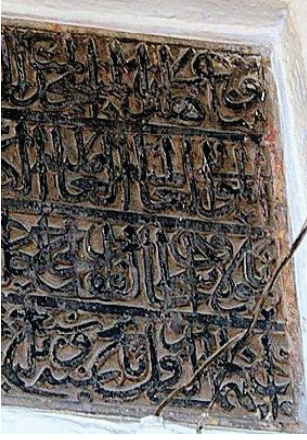
KAYNAKÇA

- Altun, Ara. “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi-Bir Deneme”. *Kütahya: Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına* Armağan. haz. Sanem Arman vd. 171-700. İstanbul: Kütahya İli Yüzüncü Yıl Kutlama Komitesi, 1981.
- Altun, Ara. “İshak Fakih Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Altun, Ara. “Karahanlı (Mimari)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/412-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Aslanapa, Oktay. *Anadolu’da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2007.
- Âşıkpaşazâde, Âşık Paşaoğlu *Tarihi*. haz. Nihal Atsız. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Çelebi, Evliyâ. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*. haz. Seyit Ali Kahraman. 9/1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Çeşmeli, İbrahim. *Antik Çağ’dan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- Çiftçioglu, İsmail. “Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (Haziran 2015), 161-180.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Külliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/542-544. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Durukan, Aynur. “Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit”. *Turkish Studies* 9/10 (2014), 391-502.
- Dündar, Abdulkadir. “Mimari ve Vakıflar Arasındaki İlişkiye Genel Bir Bakış”. *Vakıf ve Toplum* 3 (Mayıs 2015), 46-51.
- Dündar, Abdulkadir. “Osmanlı Mimarisinde Yapıların İnşa Süreci Üzerine Bir Araştırma”. *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı* (2000), 155-184.
- Edhem, Halid. “Âli Germiyan Kitâbeleri”. *Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmûası* 1(1328), 112-123.
- Ersoy, Bozkurt. “Bergama Ulu Camii”. *Sanat Tarihi Dergisi* 4/4 (Nisan 1988), 57-71.

- Esin, Emel. “Karahanlı Sanatı”. *Türk Ansiklopedisi*. 12/278-282. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1973.
- Eyice, Semavi. “Ahmed Gazi Medresesi ve Türbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/69. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Gedik, Emine. “Germiyan Beyi II. Yakub Külliyesine Ait Taş Vakfiye ve Vakfedilmiş Mülklerin Ad ve Bulundukları Yer Açısından Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyet Sempozyumu-III Germiyanogulları Beyliği*. haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker. 105-135. Ankara: TTK Yayınları, 2017.
- Güner, Hamza. *Kütahya Camileri*. Kütahya: Kütahya İl Matbaası, 1964.
- Kalyon, Mustafa. *Kütahya’da Selçuklu-Germiyan ve Osmanlı Eserleri*. Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.
- Karadeniz, Bilgehan. *Kütahya Tarihi Kent Dokusunun 20. Yüzyıldan Günümüze Değişim Süreci ve Korunmasına Yönelik Öneriler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kocadere, Rumeysa. *Germiyanogulları Beyliği’nde Edebi Kültür ve Hayat*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Koç, Mustafa. *Germiyanogulları Beyliği’nde İlmî ve Kültürel Hayat*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Öney, Gönül. *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*. Ankara: TTK Basımevi, 1989.
- Sevim, Ali. “Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not”. *Belleten* 25/97 (Ocak 1961), 63-74.
- Sevim, Ali- Yücel, Yaşar. *Türkiye Tarihi I. Fetihden Osmanlılara Kadar (1018-1300)*. Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- Şahin, Haşim. “Fakihân-ı Rûm: Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Fakihler”. *Osmanlı’da Fıkıh ve Hukuk*. ed. Süleyman Kaya ve Haşim Şahin. 27-52. İstanbul: Mahya Yayınları, 2017.
- Şener, Yaşar Selçuk. “XIV. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü”. *Türk Etnografya Dergisi* 20 (1997), 193-249.
- Taş, Abdullah Erdem. “Ahterî Dönemi Kütahya’sında İlmî Hayat ve Haliliye Medresesi”. *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*. haz. Bilal Kemikli-Ahmet Türkan. 71-99. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Uysal, Ali Osman. *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Uysal, Ali Osman. “Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare

- Biçimindeki Gelişmeleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 33/1-2 (Ocak 1990), 505-533.
- Uysal, Ali Osman. *Germiyanogulları Beyliği’nin Mimari Eserleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2006.
- Uzluk, Feridun Nafiz. “Germiyanoglu Yakup II. Beyin Vakfiyesi”. *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 71-111.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Bizans ve Selçukilerle Germiyan ve Osmanogulları Zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- Varlık, Mustafa Çetin. *Germiyan-oğulları Tarihi*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.
- Varlık, Mustafa Çetin. “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”. *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 3 (1987), 189-271.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Germiyanogulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/33-35. İstanbul: TDV Yayınları, 1996).
- Varlık, Mustafa Çetin. “Kütahya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/580-584. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Germiyanoglu II. Yakub Bey’in Mescidi ve Türbesi”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 59-75.
- Zeyrek, Özlem Soyer. *XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları*. Afyon: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

EKLER

Ek. 1. İshak Fakih Cami Kitabesi

Ek. 2. İshak Fakih Cami Genel Görünüm

Ek. 3. İshak Fakih Cami Doğu Cephesinden Detay

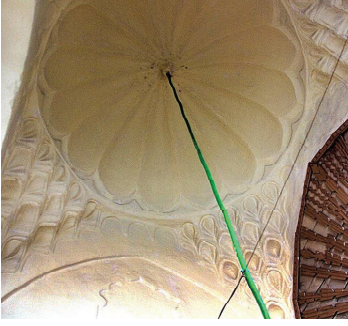
Ek. 4. İshak Fakih Cami Güney Cephesi

Ek. 5-6. İshak Fakih Cami Minaresi ve Detayları

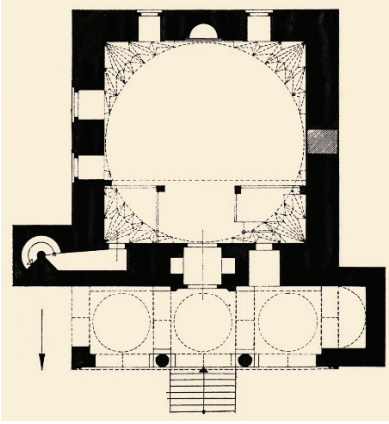
Ek. 7. İshak Fakih Cami Son Cemaat Yeri

Ek. 8. İshak Fakih Cami Son Cemaat Yerindeki Kubbe (Restorasyon Öncesi www.turkiyenintarihieserleri.com'dan).

Ek. 9. İshak Fakih Cami Harime Giriş Kapısı

Ek. 10. İshak Fakih Cami Planı (Altun, “İshak Fakih Külliyesi”).

Ek. 11. İshak Fakih Cami Harim Kubbesine Geçişi Sağlayan Türk Üçgenleri Detayı

Ek. 12. İshak Fakih Cami Dış Cephedenen Kubbe ve Kasnak Detayı

Ek. 13. İshak Fakih Cami Mihrabı

Ek. 14. İshak Fakih Cami Mihrap Nişi Detayı

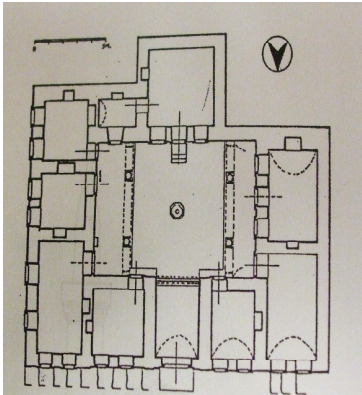
Ek. 15. İshak Fakih Türbesi'ne Girişi Sağlayan Pencere

Ek. 16. İshak Fakih Türbesi'ndeki Sandukalar ile Zemindeki Çiniler

Ek. 17. İshak Fakih Cami Haziresin'deki Mezar Taşlarından Örnekler

Ek. 18. İshak Fakih Medresesi'nin Planı

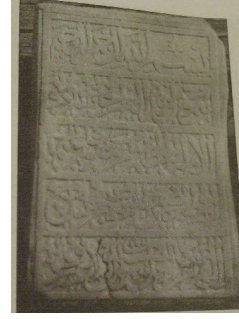
(Uysal, *Germiyanoğulları Beyliği'nin Mimari Eserleri*).

Ek. 19. İshak Fakih Medresesi'nin Restorasyon Öncesi (2014) Kuzey Cephesi ve Giriş Kısmı

Ek. 20. İshak Fakih Medresesi'nin Restorasyon Öncesi (2014) Doğu Cephesi

Ek. 21. İshak Fakih Külliyesi'nden Günümüze Ulaşamayan Çeşme'nin Kitabesi
(Uysal, *Germiyanogulları Beyliği'nin Mimari Eserleri*).

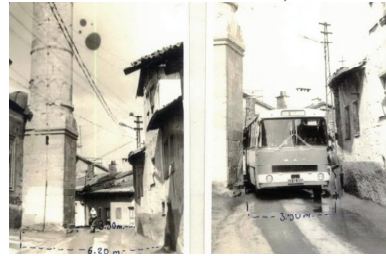
Ek. 22. 20. Yüzyıl Başlarında İshak Fakih Cami'nin Kiremitle Kaplı Kubbe Örtüsü
(Karadeniz, *Kütahya Tarihi Kent Dokusunun*).

Ek. 23. 1960'lı Yıllarda İshak Fakih Cami'nin Güney Cephesi
(Karadeniz, *Kütahya Tarihi Kent Dokusunun*).

Ek. 24. İshak Fakih Medresesi'nin 1981 ile 2009 yılındaki Durumu
(Karadeniz, *Kütahya Tarihi Kent Dokusunun*).

Ek. 25. İshak Fakih Cami Minaresi'nin 1981 Yılındaki Sokak Düzenine Göre Durumu
(Karadeniz, *Kütahya Tarihi Kent Dokusunun*).

Ek. 25. İshak Fakih Medresesi
Restorasyon Öncesi Orijinal Kat
Durumu
(www.haberler.com/yerel/ishak-fakih).

Ek. 26. 2014 Yılındaki
Restorasyondan Sonra Kur'an
Kursu Olarak Hizmete Açılan İshak
Fakih Medresesi
(kulturenvanteri.com/yer/ishak-fakih-medresesi).